

FELIKS ZEDLER

JURYSDYKCJA KRAJOWA
SĄDÓW POLSKICH WEDŁUG UMÓW
ZAWARTYCH PRZEZ POLSKĘ Z PAŃSTWAMI EUROPEJSKIMI*

I. UWAGI WSTĘPNE

1. Problematyka jurysdykcji krajowej jest kluczowym zagadnieniem międzynarodowego postępowania cywilnego. Od uregulowania tej kwestii zależy, kto i w jakich sprawach może pozywać i być pozywany przez sądy danego państwa, co ma istotne znaczenie dla zakresu ochrony prawnej udzielanej przez sądy każdego państwa.

Problematyka ta zasługuje jednak na szczególną uwagę jeszcze z innych względów. Jurysdykcja krajowa jest m.in. jedną z przesłanek uznania i wykonania zagranicznych orzeczeń sądowych w Polsce, które to uznanie i wykonanie w zasadzie nastąpić może tylko wtedy, gdy umowa międzynarodowa tak stanowi (art. 1146 § 1 ust. 2, art. 1150 § 1 pkt 3 kpc). A zatem umowy dwustronne, regulując problem jurysdykcji krajowej, pośrednio i bezpośrednio określają zakres wzajemnego uznawania i wykonywania swych orzeczeń na obszarze drugiego państwa, co ma dużą doniosłość dla obrotu prawnego między państwami-stronami umowy.

Problem ten nabiera szczególnego znaczenia obecnie wraz ze wzrostem wymiany towarowej z zagranicą oraz możliwością bezwizowych wyjazdów do większości państw europejskich, co niewątpliwie pociągnie za sobą wzrost liczby spraw cywilnych w obrocie międzynarodowym.

Problematyka jurysdykcji krajowej unormowana została w naszym prawie w art. 1097-1116 kpc. Zgodnie jednak z art. 1096 kpc przepisy te nie mają zastosowania, gdy umowa międzynarodowa stanowi inaczej. Artykuł niniejszy przedstawia uregulowania prawne dotyczące jurysdykcji, zamieszczone w dwu-

* Artykuł niniejszy stanowi fragment referatu wygłoszonego na sympozjum poświęconym konwencji o właściwości sądów oraz wykonaniu orzeczeń i obrotowi prawnemu z Europą Środkową i Wschodnią, które odbyło się w Heidelbergu w dniach 27 II - 1 III 1991 r.

stronnych umowach międzynarodowych zawartych przez Polskę z innymi państwami europejskimi. Postanowienia takie znajdują się w zawartych przez Polskę umowach z Austrią¹, Bułgarią², Czechosłowacją³, Finlandią⁴, Francją⁵, Jugosławią⁶, NRD⁷, Rumunią⁸, Węgrami⁹ i ZSRR¹⁰.

Sposób regulacji omawianych problemów we wspomnianych wyżej umowach nie jest jednakowy. Występuje tutaj wyraźna różnica w rozwiązaniach

¹ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii o wzajemnych stosunkach w sprawach z zakresu prawa cywilnego oraz o dokumentach, podpisana w Wiedniu 12 XII 1973 r. wraz z protokołem dodatkowym podpisanym w Wiedniu 25 I 1974 r. (Dz.U. 1974, nr 6, poz. 33, 35) - zwana dalej u.o.p. z Austrią. Podobnym skrótem określane są dalej analogiczne umowy z innymi państwami.

² Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Ludową Republiką Bułgarii o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych i karnych, podpisana w Warszawie 4 XII 1961 r. (Dz.U. 1963, nr 17, poz. 88-89) wraz z protokołem do umowy podpisanym w Sofii 27 VI 1980 r. (Dz.U. 1981, nr 10, poz. 43, 44).

³ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, podpisana w Warszawie 21 XII 1987 r. (Dz.U. 1987, nr 39, poz. 210-211).

⁴ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Finlandii o ochronie i pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Helsinkach 27 V 1980 r. (Dz.U. 1981, nr 27, poz. 140, 141).

⁵ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Francuską o prawie właściwym, jurysdykcji i wykonaniu orzeczeń w zakresie prawa osobowego i rodzinnego, sporządzona w Warszawie 5 IV 1967 r. (Dz.U. 1969, nr 4, poz. 22, 23).

⁶ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Federacyjną Republiką Jugosławii o obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych, podpisana w Warszawie 6 II 1960 r. (Dz.U. 1963, nr 27, poz. 162, 163).

⁷ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie 1 II 1957 r. (Dz.U. 1958, nr 27, poz. 114-115) wraz z protokołem do tej umowy sporządzonym w Warszawie 18 IV 1975 r. (Dz.U. 1977, nr 14, poz. 80, 81).

Po zjednoczeniu Niemiec umowa ta przestała obowiązywać. Do czasu zawarcia nowej umowy pomiędzy Polską a Republiką Federalną Niemiec obowiązują przepisy w zakresie uznania i wykonania orzeczeń sądowych wydanych do dnia zjednoczenia, tj. 3 X 1990 r. Ponieważ stosownie do art. 58 te same umowy jurysdykcja jest przesłanką uznania, dlatego też problemy związane z uregulowaniem jurysdykcji sądów będą również tutaj przedstawione.

⁸ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Rumuńską Republiką Ludową o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Bukareszcie 25 I 1962 r. (Dz.U. 1962, nr 63, poz. 301, 302), zmieniona przez protokół do umowy podpisany w Warszawie 14 IX 1972 r. (Dz.U. 1973, nr 41, poz. 243, 244).

⁹ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Węgierską Republiką Ludową o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Budapeszcie 6 III 1959 r. (Dz.U. 1960, nr 8, poz. 54 - 55), zmieniona przez protokół do umowy sporządzony w Warszawie 18 IX 1980 r. (Dz.U. 1982, nr 5, poz. 32, 33).

¹⁰ Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie 28 XII 1957 r. (Dz.U. 1958, nr 32, poz. 147, 148), zmieniona przez protokół do umowy sporządzony w Moskwie 23 I 1980 r. (Dz.U. 1980, nr 20, poz. 121, 122).

przyjętych w umowach zawartych z państwami należącymi kiedyś do obozu państw socjalistycznych a rozwiązaniami zawartymi w umowach z pozostałymi państwami. Dlatego też w dalszych wywodach osobno zostanie omówiona jurysdykcja krajowa sądów polskich, stosownie do umów zawartych z byłymi państwami socjalistycznymi, a osobno z pozostałymi państwami.

2. Przed przystąpieniem do przedstawienia poszczególnych zagadnień, należy zwrócić uwagę na pewne kwestie terminologiczne. Kodeks postępowania cywilnego używa określenia „jurysdykcja krajowa” (tytuł księgi I Części III kpc, jak również nazwa tytułów II-V tej części kodeksu oraz np. art. 1097, 1099, 1100-1103). Oprócz tego używa określenia „jurysdykcja sądów polskich” (np. art. 1146 § 1 ust. 2, art. 1104 kpc) oraz „sądom polskim przysługuje jurysdykcja” (np. art. 1098 kpc), przy czym z kontekstu wynika, że chodzi tutaj o jurysdykcję krajową. Same terminy „jurysdykcja”, „jurysdykcja krajowa” i „jurysdykcja krajowa sądów polskich”, a także ich klasyfikacja, są w nauce w różny sposób rozumiane¹¹. Usystematyzowanie tych pojęć wymagałoby osobnego i obszernego studium, co przekracza już ramy niniejszej wypowiedzi. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę, że tylko w jednej ze wspomnianych wyżej umów opublikowanych w urzędowym tłumaczeniu używa się terminu „jurysdykcja”. Taki zwrot pojawia się w u.o.p. z Francją. W pozostałych umowach używa się określenia: „właściwość” sądów czy organów. Z treści tych umów wynika jednak, że określenie to stosuje się w takim znaczeniu, w jakim kpc używa terminu „jurysdykcja krajowa”. Dlatego też zwrotów tych będą używał przemienne.

We wspomnianych umowach nierzadko też występuje określenie „organy właściwe”¹², bez sprecyzowania, o jakie organy chodzi. Wiąże się to z faktem, że zakres spraw należących do drogi sądowej w poszczególnych państwach jest różny. Może się więc zdarzyć, iż jakieś sprawy, które w Polsce należą do drogi sądowej, w innych państwach rozpoznawane są przez organy

¹¹Por. np. poglądy wypowiedziane pod rządem kpc z 1930 r. - M. Waligórskiego, *Proces cywilny. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 35, 58 i n. oraz cytowana tam literatura.; K.M. Pospieszalski, *Pojęcie jurysdykcji i próby ujednoczenia norm jurysdykcyjnych*, *Polski Proces Cywilny* 1938, nr 5-6; J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1959, s. 47 i n.

Okres pod rządem obecnie obowiązującego kpc - W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1974, s. 449 i n.; W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1983, s. 43; J. Jodłowski, Z. Resich, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1979, s. 462; W. Siedlecki: por. także rozumienie tego terminu w doktrynie amerykańskiej, E.A. Farnsworth, *An Introduction to the Legal System of the United States*, Oceania 1963, s. 35 i n.

¹² Słowo „organy” używane jest w omawianych ustawach w różnych znaczeniach. Najczęściej oznacza organy wymiaru sprawiedliwości, a więc sąd, prokuraturę, notariat. Tak np. w u.o.p. z Bułgarią (art. 2), Czechosłowacją (art. 2), NRD (art. 3), Rumunią (art. 2), Węgrami (art. 2). W u.o.p. z ZSRR jednak (art. 2 ust. 2) termin ten rozciąga się także na organy, do których właściwości zależą sprawy cywilne, rodzinne i karne, bez zaznaczenia, że chodzi tu o organy wymiaru sprawiedliwości.

administracyjne¹³. W niniejszej pracy, ze względu na jej ograniczony zakres, pominię jednak problem właściwości organów w innych państwach konwencji.

W dalszych wywodach będę omawiał problem jurysdykcji krajowej dla poszczególnych grup spraw, które w Polsce należą do właściwości sądów, będę więc posługiwał się określeniami „właściwość sądów” bądź „właściwość organów wymiaru sprawiedliwości”.

II. UWAGI OGÓLNE O UREGULOWANIU JURYSDYKCJI KRAJOWEJ W UMOWACH ZAWARTYCH PRZEZ POLSKĘ Z PAŃSTWAMI POST-SOCJALISTYCZNYMI

1. W umowach dwustronnych zawartych przez Polskę z tymi państwami występuje daleko idące podobieństwo przyjętych rozwiązań. Przedmiotem regulacji tych umów były sprawy: 1) o ubezwłasnowolnienie, 2) o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu, 3) wynikające ze stosunków między małżonkami, 4) małżeńskie, 5) wynikające ze stosunków między rodzicami a dziećmi, 6) o alimenty, 7) o przysposobienie i rozwiązanie przysposobienia, 8) o opiece i kuratelę, 9) spadkowe, 10) dotyczące nieruchomości, 11) z zakresu zobowiązania, 12) z zakresu prawa pracy - z tym, że trzy ostatnie typy spraw nie występują we wszystkich umowach. Zarówno zakres tych umów, jak i sposób przyjętej regulacji omawianych spraw ulegały zmianom¹⁴. Niniejsze uwagi dotyczą obecnego unormowania, bez prowadzenia rozważań historycznych.

Powyższe umowy wykazują podobieństwo co do sposobu uregulowania interesujących nas zagadnień. W umowach tych dominuje uregulowanie jurysdykcji w sposób bezpośredni. Z reguły też umowy te wprowadzają jurysdykcję wyłączną¹⁵. Taką też interpretację postanowień tych umów przyjmuje Sąd Najwyższy¹⁶. Stanowisko to uzasadniają przede wszystkim te

¹³ Por. J. Jodłowski, *Problem uznania zagranicznych rozwodów administracyjnych*, Pałestra 1979, nr 11-12, s. 19.

¹⁴ Zmiany zawartych umów dokonywano za pomocą protokołów do umów. Protokoły te, przedstawiono wyżej wraz z umowami w przypisach 2, 7-10. Ponadto wskazana w przypisie 3 obecnie obowiązująca u.o.p. z Czechosłowacją zastąpiła wcześniejszą, podpisaną w Warszawie 4 VII 1961 r. (Dz.U. 1962, nr 23, poz. 103, 104).

¹⁵ Pojęcie jurysdykcji wyłącznej jest w nauce (zwłaszcza francuskiej) różnie rozumiana; por. J. Jodłowski, *Jurysdykcja i wykonanie orzeczeń w świetle konwencji polsko-francuskiej z 5 IV 1967 r.*, Państwo i Prawo 1971, nr 1, s. 25. Terminu tego używam w znaczeniu przyjętym w kpc, tj. jako przeszkodę do uznania i wykonania zagranicznych wyroków w sprawach, gdy taka jurysdykcja jest zastrzeżona sądom polskim (art. 1146 § 1 pkt 2 kpc).

¹⁶ Por. J. Jodłowski, *Uznanie i wykonanie zagranicznych orzeczeń sądowych w Polsce na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego* Warszawa 1977, s. 21 i n. oraz cytowana tam literatura; tenże, *Uznanie i wykonanie w Polsce wyroków zagranicznych w sprawach o pochodzenie i alimenty*, Studia Cywilistyczne 1966, nr XXV-XXVI, s. 182; por. też orzeczenie SN z 23 VIII 1966 r. (IICZ 101/66) w: Państwo i Prawo 1968, nr 4-5, oraz orzeczenie SN z 5 V 1971 r. (II CRN 82/70) w: OSPiKA 1972, nr 1, poz. 47 z głosami J. Jodłowskiego.

przepisy zawarte w omawianych umowach, które wprowadzają zakaz uznawania i wykonywania orzeczeń wydanych sprzecznie z przepisami o wyłącznej właściwości sądów (art. 55, art. 57 pkt 1 u.o.p. z Bułgarią; art. 54 lit.b u.o.p. z Czechosłowacją; art. 50 ust. 1 lit.a u.o.p. z Jugosławią; art. 52b u.o.p. z Rumunią; art. 57 ust. 1 u.o.p. z Węgrami; art. 53b u.o.p. z ZSRR; art. 51 u.o.p. z NRD w sprawach o roszczenia majątkowe). Natomiast w sprawach nadających się do wykonania w drodze egzekucji u.o.p. z NRD w art. 58a podstawę odmowy ujmuje szerzej. Przepis ten ustanawia jako przyczynę odmowy wykonania okoliczność, że „sądy umawiającej się strony, na której obszarze orzeczenie zostało wydane, nie były właściwe według prawa tej strony, na której obszarze ma być prowadzona egzekucja”; sformułowanie to obejmuje również naruszenie przepisów wspomnianej u.o.p. W wielu przypadkach wspomniane wyżej umowy międzynarodowe przewidują jednak właściwość sądów obu państw. W takiej sytuacji mamy do czynienia z jurysdykcją zwykłą.

W dwóch umowach (u.o.p. z Czechosłowacją - art. 19; u.o.p. z Węgrami - art. 65 A) wniesienie w takich przypadkach sprawy przed organy jednego sądu wyłącza właściwość sądów (organów) państwa drugiego. Przepisy wymienionych wyżej umów zezwalają także na zawarcie umowy dotyczącej jurysdykcji sądów. Możliwość zawierania takich umów jest jednak ograniczona do spraw z zakresu zobowiązań. Przewidują ją umowy: z Bułgarią (art. 47 ust. 1), Czechosłowacją (art. 37 ust. 3), Jugosławią (art. 34 ust. 1) i Węgrami (art. 45). Oprócz możliwości zawarcia umowy dotyczącej jurysdykcji, we wspomnianych wyżej konwencjach występuje też instytucja poddania się jurysdykcji sądów jednego z państw w drodze wyrażenia zgody przez obu uczestników postępowania w toku sprawy. Rozwiązanie to przewidziane zostało w sprawach spadkowych, a zawierają je umowy z Bułgarią (art. 37), Czechosłowacją (art. 43 ust. 3), NRD (art. 45 ust. 5), Rumunią (art. 39 ust. 3), Węgrami (art. 50 ust. 1) i ZSRR (art. 45).

Ponadto w umowie z Jugosławią (art. 43 ust. 2) przewidziany jest - jako przesłanka ustanowienia jurysdykcji sądów jednej ze stron - fakt niewyrażenia sprzeciwu przez uczestnika postępowania w przeciągu 3 miesięcy od zawiadomienia o rozpoznawaniu sprawy przez sąd niewłaściwy. W sprawach o ubezwłasnowolnienie oraz w sprawach opiekuńczych wspomniane wyżej umowy znają instytucję przekazania jurysdykcji sądom drugiego państwa.

Omawiane umowy przewidują nadto możliwość nabycia jurysdykcji przez sądy jednego państwa w sytuacji, gdy sądy państwa, które według umowy są właściwe, nie podejmują w sprawie żadnych czynności, mimo że o potrzebie podjęcia takich czynności zostały powiadomione (art. 18 ust. 2 u.o.p. z Bułgarią, art. 22 ust. 5 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 35 u.o.p. z NRD, art. 32 ust. 2 u.o.p. z Rumunią, art. 41 u.o.p. z Węgrami i art. 24 u.o.p. z ZSRR).

Z uwagi na wspomniane wyżej postanowienia dotyczące skutków prawnych naruszenia przepisów o właściwości, przepisy o umowach, jak również zgody na jurysdykcję wyrażone w sposób wyraźny lub dorozumiany, a także przekazanie jurysdykcji oraz nabycie jurysdykcji z powodu bezczynności sądów państwa drugiego nie mogą być - jako wyjątki - interpretowane w sposób rozszerzający.

III. UNORMOWANIA JURYSDYKCJI KRAJOWEJ DLA POSZCZEGÓLNYCH GRUP SPRAW, PRZYJĘTE W UMOWACH ZAWARTYCH PRZEZ POLSKĘ Z PAŃSTWAMI POST-SOCJALISTYCZNYMI

1. SPRAWY O UBEZWŁASNOWIENIE I UCHYLENIE UBEZWŁASNOWIENIA

Jako zasadę przyjęto, że sprawy te należą do właściwości sądów tego państwa, którego obywatelem jest osoba mająca zostać ubezwłasnowolniona (art. 17 u.o.p. z Bułgarią, art. 21 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 21 u.o.p. z Jugosławią, art. 34 i 37 u.o.p. z NRD, art. 30 ust. 2 u.o.p. z Rumunią, art. 40-41 u.o.p. z Węgrami, art. 23 i 26 u.o.p. z ZSRR). Powyższa zasada została konsekwentnie zrealizowana w u.o.p. z Jugosławią. Pozostałe umowy przewidują natomiast wyjątki, które można podzielić na dwie grupy

a) w sprawach nie cierpiących zwłoki - gdy organ miejsca zamieszkania lub pobytu osoby, która powinna zostać ubezwłasnowolniona, a która jest obywatelem drugiej umawiającej się strony, może wydać zarządzenie tymczasowe dla ochrony tej osoby lub jej majątku (art. 19 u.o.p. z Bułgarią, art. 22 ust. 2 z Czechosłowacją, art. 36 u.o.p. z NRD, art. 31 ust. 2 u.o.p. z Rumunią, art. 42 u.o.p. z Węgrami, art. 25 u.o.p. z ZSRR). Zarządzenie to ma charakter czasowy, niektóre umowy przewidują, że obowiązuje jednak do czasu uchylecia przez organ właściwy (u.o.p. z Rumunią, NRD, Węgrami i ZSRR);

b) w sytuacji, gdy osoba mająca zostać ubezwłasnowolniona zamieszkuje lub przebywa na obszarze drugiego państwa i zachodzą przesłanki do ubezwłasnowolnienia - wówczas organ tego państwa powiadamia organ drugiej strony. Z kolei, jeżeli organ ten oznajmi, że pozostawia czynności organowi właściwemu albo nie wypowie się w terminie 3 miesięcy, wówczas postępowanie o ubezwłasnowolnienie może przeprowadzić organ, na terenie którego osoba mająca być ubezwłasnowolniona zamieszkuje lub przebywa, o ile występują takie same podstawy materialne do ubezwłasnowolnienia (art. 18 ust. 2 u.o.p. z Bułgarią, art. 22 ust. 3 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 35 u.o.p. z NRD, art. 32 ust. 2 u.o.p. z Rumunią, art. 41 u.o.p. z Węgrami, art. 24 u.o.p. z ZSRR). Ponadto u.o.p. z Rumunią przewiduje możliwość przekazania jurysdykcji wprost (art. 32 ust. 1).

2. SPRAWY O UZNANIE ZA ZMARŁEGO I STWIERDZENIE ZGONU

Sprawy te zasadniczo należą do jurysdykcji sądów tego państwa, którego obywatelstwo posiadała osoba mająca być uznana za zmarłą (lub której zgon ma być stwierdzony) w czasie ostatniej wiadomości, iż pozostawała ona przy życiu (art. 21 ust. 1 u.o.p. z Bułgarią, art. 24 ust. 2 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 31 ust. 1 u.o.p. z Jugosławią, art. 25 ust. 1 z NRD, art. 30 u.o.p. z Węgrami, art. 27 ust. 1 u.o.p. z ZSRR). Odmienne rozwiązanie przewiduje jedynie u.o.p. z Rumunią. Zgodnie z art. 36 ust. 1 tej umowy, właściwe są sądy państwa miejsca ostatniego zamieszkania osoby mającej być uznana za zmarłą lub której zgon ma być stwierdzony.

Od powyższych reguł wszystkie umowy dopuszczają jednak wyjątki na rzecz sądów państwa drugiej strony, jeżeli taki wniosek złożą osoby uprawnione i tam zamieszkałe (art. 21 u.o.p. z Bułgarią, art. 24 ust. 3 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 31 ust. 2 u.o.p. z Jugosławią, art. 25 ust. 2 u.o.p. z NRD, art. 30 ust. 2 u.o.p. z Węgrami, art. 27 ust. 2 z ZSRR). Natomiast u.o.p. z Rumunią zezwala (na wniosek osoby uprawnionej bliżej tam określonej) na uznanie przez organy państwa, którego obywatelem był zmarły, właściwości sądów drugiego państwa, na obszarze którego zmarły mieszkał (art. 36 ust. 2).

W niektórych umowach wyraźnie postanowiono, że orzeczenia wydane w drodze powyższego wyjątku są jedynie skuteczne i wykonalne na obszarze państwa wydania (art. 21 ust. 2 *in fine* u.o.p. z Bułgarią, art. 24 ust. 1 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 31 ust. 4 u.o.p. z Jugosławią, art. 27 ust. 2 *in fine* u.o.p. z ZSRR). Orzeczenia te podlegają jednak uchyleniu, jeśli orzeknie w tej sprawie sąd właściwy.

3- SPRAWY WYNIKAJĄCE Z ZAKRESU STOSUNKÓW OSOBISTYCH I MAJĄTKOWYCH MIĘDZY MAŁŻONKAMI

Jurysdykcja przysługuje sądom w zależności od obywatelstwa małżonków oraz ich miejsca zamieszkania. W u.o.p. z Bułgarią (art. 23), Jugosławią (art. 26) i Rumunią (art. 23) przyjęto, że jeśli oboje małżonkowie mają to samo obywatelstwo i miejsce zamieszkania, to wówczas sprawy należą do jurysdykcji sądów państwa, w którym małżonkowie mają lub mieli wspólne zamieszkanie. Podobnie jest, gdy małżonkowie mają różne obywatelstwa, lecz wspólne miejsce zamieszkania.

Umowy z NRD (art. 22) i Węgrami (art. 32) określają, że właściwe są sądy państwa, którego obywatelstwo posiadają małżonkowie, a gdy zamieszkują na obszarze drugiego państwa - także sądy państwa zamieszkania. Natomiast przy różnym obywatelstwie umowa z NRD przewiduje właściwość sądów państwa, na obszarze którego małżonkowie mają lub mieli wspólne zamiesz-

kanie, a umowa z Węgrami dodaje ponadto, że przy różnych obywatelstwach i różnych miejscach zamieszkania właściwe są sądy obu państw.

Z kolei umowa z ZSRR (art. 29) określa w zasadzie właściwości sądów według kryterium zamieszkania i stąd właściwe są organy miejsca zamieszkania, gdy zaś małżonkowie zamieszkują w różnych państwach, właściwe są organy tego państwa, którego obywatelstwo posiadają, a przy różnym obywatelstwie - organy państwa, na obszarze którego mieli wspólne miejsce zamieszkania. Kryterium wspólnego obywatelstwa, jako określającego jurysdykcję sądów w omawianych sprawach, przyjęto też w umowie z Czechosłowacją (art. 26 ust. 3-4). Przy różnych obywatelstwach jurysdykcja przysługuje sądom państwa wspólnego miejsca zamieszkania, a w razie braku takiego - jurysdykcja przysługuje sądom obu państw.

4. SPRAWY O ROZWÓD, UNIEWAŻNIENIE ORAZ USTALENIE ISTNIENIA LUB NIEISTNIENIA MAŁŻEŃSTWA

Sprawy te zasadniczo należą do wyłącznej jurysdykcji sądów państwa, którego małżonkowie są obywatelami. Jeżeli małżonkowie zamieszkują na obszarze drugiego państwa - właściwe są sądy tego państwa. Natomiast w przypadku, gdy małżonkowie mają różne obywatelstwa, właściwym jest sąd państwa, w którym małżonkowie mają lub mieli wspólne zamieszkanie (art. 24 ust. 3 u.o.p. z Bułgarią, art. 27-28 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 23 u.o.p. z NRD, art. 24-25 u.o.p. z Rumunią, art. 33 u.o.p. z Węgrami, art. 30, 30A i 30B u.o.p. z ZSRR). W umowach z Czechosłowacją, NRD, Węgrami, Rumunią i ZSRR przyjęto ponadto, że jeżeli małżonkowie mają różne obywatelstwa i różne miejsca zamieszkania, właściwe są sądy obydwu państw.

5. SPRAWY Z ZAKRESU STOSUNKÓW MIĘDZY RODZICAMI A DZIEĆMI

Omawiane umowy ustanawiają jako zasadę, że sprawy te należą do jurysdykcji sądów tego państwa, którego obywatelstwo posiada dziecko. Gdy obie strony zamieszkują na obszarze drugiego państwa, jurysdykcja przysługuje sądom państwa zamieszkania (art. 27 u.o.p. z Bułgarią, art. 29 u.o.p. z Jugosławią, art. 28 u.o.p. z Rumunią, art. 35 u.o.p. z Węgrami, art. 32-33 u.o.p. z ZSRR). Umowa z ZSRR przyjmuje ponadto, że w przypadku różnego obywatelstwa i różnego miejsca zamieszkania stron możliwy jest wybór korzystniejszego prawa, a co za tym idzie - i jurysdykcji krajowej sądów państwa zamieszkania dziecka, jeżeli prawo miejsca zamieszkania jest dla dziecka korzystniejsze. Umowa z Czechosłowacją (art. 29 ust. 3) stanowi z kolei, że jeżeli obie strony zamieszkują w różnych państwach, właściwe są sądy obu państw. W u.o.p. z NRD przyjęto natomiast rozwiązanie, w myśl którego właściwym jest zarówno sąd miejsca obywatelstwa dziecka, jak i jego miejsca zamieszkania.

6. SPRAWY ALIMENTACYJNE

W umowach z Jugosławią (art. 29), NRD (art. 26 i 29) i ZSRR (art. 33) obowiązuje zasada, że sprawy te rozpoznawane są według tych samych reguł, co sprawy między rodzicami a dziećmi. Umowy z Czechosłowacją (art. 30) i Rumunią (art. 28) przyznają ponadto jurysdykcję sądom zamieszkania uprawnionego. Natomiast umowa z Bułgarią (art. 27A i 29) określa, że w tych sprawach właściwy jest wyłącznie sąd miejsca zamieszkania uprawnionego. Z kolei w umowie z Węgrami (art. 35 i 35A) stwierdza się, iż do rozpoznawania spraw alimentacyjnych właściwe są te same sądy, co w przypadku spraw między rodzicami a dziećmi, natomiast spory o alimenty na rzecz rodziców podlegają jurysdykcji sądów tego państwa, gdzie zamieszkuje uprawniony.

7. USTANOWIENIE I ROZWIĄZANIE PRZYSPOSOBIENIA

W u.o.p. z Jugosławią (art. 30 ust. 2) przyjęto, że jurysdykcja w tych sprawach przysługuje sądom tego państwa, którego obywatelem jest przysposobiany. Natomiast w przypadku, gdy przysposobiany i przysposabiający zamieszkują na terenie państwa, którego obywatelem jest przysposabiający, właściwe są organy również tego państwa.

Pozostałe umowy przewidują inne rozwiązanie. Zasada jest, że jurysdykcja przysługuje sądom państwa przysposabiającego. W umowach tych ponadto uregulowano problem adopcji przez małżonków posiadających różne obywatelstwa państw-stron umowy. W takim przypadku właściwym jest sąd państwa, w którym małżonkowie mają lub mieli wspólne miejsce zamieszkania (art. 28 ust. 4-5 u.o.p. z Bułgarią, art. 31 ust. 5 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 33 ust. 1 u.o.p. z NRD, art. 29 ust. 4 u.o.p. z Rumunią, art. 36 ust. 4-5 u.o.p. z Węgrami, art. 35 u.o.p. z ZSRR).

8. SPRAWY Z ZAKRESU OPIEKI I KURATELI

W omawianych umowach przyjmuje się jako zasadę, że sprawy dotyczące opieki i kurateli należą do jurysdykcji sądów tego państwa, którego obywatelem jest dziecko. Od zasady tej wprowadza się wyjątki w tych przypadkach, gdy dziecko będące obywatelem jednego państwa zamieszkuje na obszarze drugiego państwa. Wówczas sądom państwa zamieszkiwania dziecka jurysdykcja przysługuje: a) w sprawach nagłych (przy czym jurysdykcja ta ograniczona jest do możliwości wydawania zarządzeń tymczasowych); b) w przypadku przekazania jurysdykcji przez sąd tego państwa,

którego dziecko jest obywatelem (art. 30-32 u.o.p. z Bułgarią, art. 32-34 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 22-24 u.o.p. z Jugosławią, art. 30-32 u.o.p. z NRD, art. 33 ust. 4 i art. 34 u.o.p. z Rumunią, art. 37-39 u.o.p. z Węgrami, art. 37 u.o.p. z ZSRR).

9. SPRAWY SPADKOWE

W zasadzie sprawy te należą do jurysdykcji sądów państwa, którego obywatelem był spadkodawca. Od tej zasady istnieją wyjątki: a) w sprawach zabezpieczenia spadku właściwe są organy państwa położenia spadku; b) w sprawach dotyczących ruchomości spadkowych sąd miejsca położenia spadku, jeżeli wszyscy uczestnicy wyrażą na to zgodę W sprawach spadkowych dotyczących nieruchomości wchodzących w skład spadku jurysdykcja wyłączna przysługuje zawsze sądom miejsca położenia nieruchomości); c) w sprawach otwarcia i ogłoszenia testamentu właściwym jest sąd oraz organy tego państwa, na obszarze którego testament się znajduje. Określają to: art. 37, 40-41 u.o.p. z Bułgarią, art. 43-44 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 39, 42-43 u.o.p. z Jugosławią, art. 45, 48-49 u.o.p. z NRD, art. 39, 42-43 u.o.p. z Rumunią, art. 50, 53-54 u.o.p. z Węgrami, art. 45-47 u.o.p. z ZSRR.

10. SPRAWY DOTYCZĄCE NIERUCHOMOŚCI

W niektórych umowach wyraźnie postanowiono, że sprawy dotyczące nieruchomości należą do wyłącznej jurysdykcji sądów miejsca położenia nieruchomości (art. 46 u.o.p. z Bułgarią - z wyłączeniem jednak spraw wynikających z małżeńskich stosunków majątkowych, art. 36 u.o.p. z Czechosłowacją, art. 33 u.o.p. z Jugosławią i art. 45 u.o.p. z Węgrami).

11. SPRAWY WYNIKAJĄCE ZE ZOBOWIĄZAŃ

Postanowienia dotyczące jurysdykcji krajowej w sprawach wynikających ze zobowiązań, a nie mających charakteru spraw alimentacyjnych i spraw między małżonkami, uregulowane są w czterech umowach: z Bułgarią (art. 48), Czechosłowacją (art. 37-38), Jugosławią (art. 34) i Węgrami (art. 45A i 45B). Wszystkie te umowy osobno regulują jurysdykcję w sprawach wynikających ze zobowiązań z umów, a osobno dla spraw wynikających z czynów niedozwolonych.

Przy zobowiązaniach z umów zasadą jest, że stronom przysługuje prawo uregulowania jurysdykcji w drodze umowy. Jeżeli zaś takiej umowy nie sporządzono, wówczas umowy z Bułgarią, Czechosłowacją i Węgrami przewi-

dują właściwości sądów państwa, w którym ma siedzibę lub zamieszkuje pozwany. Ponadto właściwe są sądy państwa, gdzie ma siedzibę lub zamieszkuje powód, jeżeli na tym terenie znajduje się przedmiot sporu lub majątek pozwanego. Natomiast umowa z Jugosławią przewiduje w takich przypadkach jedynie właściwość sądów miejsca zamieszkania pozwanego.

W sprawach wynikających z czynów niedozwolonych u.o.p. z Bułgarią nie wprowadza osobnych rozwiązań. Właściwe są więc sądy tak, jak przy zobowiązaniach umownych, jednakże bez możliwości zawarcia umowy dotyczącej jurysdykcji. W umowach z Czechosłowacją i Jugosławią postanowiono natomiast, że właściwy jest sąd miejsca zdarzenia będącego źródłem zobowiązania lub sąd państwa, na terenie którego pozwany ma miejsce zamieszkania, lub też na terenie którego znajduje się jego majątek. W u.o.p. z Węgrami, oprócz sądów miejsca zdarzenia, właściwe są także sądy państwa powoda, jeżeli na tym terenie znajduje się majątek pozwanego.

12. SPRAWY Z ZAKRESU PRAWA PRACY

Jurysdykcja krajowa w tych sprawach uregulowana została wyłącznie w u.o.p. z Czechosłowacją (art. 45). Zgodnie z tym przepisem, w sprawach z zakresu prawa pracy właściwe są sądy tego państwa, na terytorium którego praca jest, była lub miała być wykonana. Ponadto właściwe są również sądy tego państwa, na którego obszarze zamieszkuje pozwany, a także tam, gdzie mieszka powód, jeżeli na tym terytorium znajduje się przedmiot sporu lub majątek pozwanego. Ponadto, zgodnie z art. 45 ust. 4 tej umowy, strony stosunku pracy mogą zmienić właściwości sądu w drodze umowy.

IV. UNORMOWANIA JURYSDYKCJI KRAJOWEJ W UMOWACH DWUSTRONNYCH ZAWARTYCH PRZEZ POLSKĘ Z AUSTRIĄ, FINLANDIĄ I FRANCJĄ

Umowy te różnią się w sposób istotny od umów analizowanych wyżej, przede wszystkim znacznie węższym zakresem unormowania oraz sposobem regulacji omawianych problemów. Umowy z Austrią, i Finlandią zasadniczo regulują jurysdykcję w sposób pośredni, a więc jako przesłankę uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych. Jedynie w u.o.p. z Francją wprowadzono uregulowania jurysdykcji w sposób bezpośredni¹⁷.

Z uwagi na dużą różnorodność regulacji przyjętych w tych umowach, każdą z tych umów przedstawiam oddzielnie.

¹⁷ J. Jodłowski, *Konwencja polsko-francuska o prawie właściwym, jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń w zakresie prawa osobowego i rodzinnego*, Państwo i Prawo 1970, nr 12, s. 873.

I. UMOWA Z AUSTRIĄ

Umowa z Austrią reguluje jurysdykcję sądów w dwóch grupach spraw: 1) spadkowych, 2) z zakresu prawa osobowego i rodzinnego oraz związanych z nimi roszczeń majątkowych¹⁸.

Stosownie do art. 39 ust. 1 tej umowy, w sprawach spadkowych dotyczących nieruchomości jurysdykcja należy do sądów państwa położenia nieruchomości. Natomiast postępowania spadkowe dotyczące ruchomości należą do jurysdykcji sądów tego państwa, którego obywatelem był spadkodawca w chwili śmierci.

Od tej reguły art. 40 ust. 2 przewiduje wyjątki, w których jurysdykcja przysługuje sądom tego państwa, w którym spadkodawca miał ostatnie miejsce zamieszkania. Taka możliwość istnieje, gdy spadkobierca lub spadkobiercy mieszkający w tym państwie złożyli wniosek o przeprowadzenie postępowania, a ponadto żaden ze spadkobierców i zapisobierców w terminie 6 miesięcy od daty należytego ich zawiadomienia nie sprzeciwił się temu postępowaniu. Dalszy wyjątek przewiduje art. 44, dotyczący zabezpieczenia spadku. Ponadto, gdy każda ze stron uważa, że zmarły był jej obywatelem, jurysdykcja przysługuje sądom obu państw.

Spółród spraw z zakresu prawa osobowego i rodzinnego umowa z Austrią reguluje problem jurysdykcji sądów dla dwóch grup spraw. Pierwsza dotyczy spraw dotyczących: 1) zdolności do czynności prawnych osób fizycznych i prawnych, 2) przesłanek do zawarcia małżeństwa, 3) osobistych stosunków między małżonkami, 4) istnienia, nieistnienia lub nieważności małżeństwa, 5) rozwodu, 6) stosunków prawnych między rodzicami a dziećmi, 7) przysposobienia. W tych sprawach stosownie do art. 49 u.o.p. z Austrią, jurysdykcja przysługuje sądom tego państwa, którego obywatelstwo posiada strona w chwili wszczęcia postępowania, lub jedna z osób biorących udział w postępowaniu dotyczącym jej praw, stanu lub zdolności do czynności prawnych. Jurysdykcja przysługuje również sądom tego państwa, na obszarze którego w chwili wszczęcia postępowania osoba lub wszystkie osoby biorące w nim udział miały miejsce zamieszkania lub pobytu stałego, o ile posiadały obywatelstwo jednej ze stron lub nie posiadały żadnego obywatelstwa.

Druga grupa spraw to sprawy majątkowe: 1) między małżonkami, 2) wynikające z umowy majątkowej i małżeńskiej, 3) wynikające z ustalenia, że małżeństwo nie istnieje, unieważnienia małżeństwa, uchylecia małżeństwa i rozwodu, 4) między rodzicami a dziećmi, 5) wynikające z przysposobienia.

Do orzekania w tych sprawach właściwe są sądy państwa, którego prawo materialne zgodnie z umową należało stosować lub sąd miejsca zamieszkania lub pobytu pozwanego. Uznaje się właściwość także wówczas, gdy pozwany

¹⁸ Por. także J. Balicki, *Kilka uwag o polsko-austriackiej umowie o obrocie prawnym*, Nowe Prawo 1975, nr 4, s. 545.

poddał się wprost lub w sposób dorozumiany pod jurysdykcję sądu przez wdanie się w spór bez podniesienia zarzutu niewłaściwości.

Powyższe zasady nie obowiązują przy sporach dotyczących nieruchomości, gdyż zawsze właściwy jest sąd państwa, na terytorium którego położona jest nieruchomość.

W sprawach opiekuńczych, stosownie do art. 31 ust. 1, art. 32 ust. 1, art. 33, art. 39 ust. 1 i art. 40 ust. 1-2, zasadą jest, iż jurysdykcja przysługuje sądom państwa, którego obywatelem jest osoba poddana opiece. W sytuacji jednak, gdy obywatel jednego państwa mieszka na obszarze drugiego państwa, w sprawach dotyczących ochrony małoletniego lub jego mienia, a także w sprawach nie cierpiących zwłoki - jurysdykcja przysługuje sądom państwa pobytu.

2. UMOWA Z FINLANDIĄ

W art. 22-23 tej umowy uregulowana jest jurysdykcja sądów w sprawach o rozwód, separację i unieważnienie małżeństwa oraz o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu.

W sprawach o uznanie za zaginionego, zmarłego lub stwierdzenie zgonu jurysdykcja należy do sądu, którego obywatelstwo posiadała osoba mająca być uznana na zaginioną, zmarłą, lub której zgon ma zostać stwierdzony. W sprawach o separację, rozwód lub unieważnienie małżeństwa jurysdykcja przysługuje sądom państwa, którego obywatelami byli małżonkowie lub na obszarze którego oboje zamieszkiwali. W przypadku, gdy małżonkowie mieli różne obywatelstwa i miejsca zamieszkania, właściwym jest sąd państwa, na obszarze którego zamieszkiwał jeden z małżonków.

3. UMOWA Z FRANCJĄ

Umowa ta reguluje jurysdykcję sądów w następujących sprawach:

a) w sprawach małżeńskich o separację, unieważnienie małżeństwa i rozwód; stosownie do art. 9 sprawy te podlegają jurysdykcji sądów tego państwa, na obszarze którego małżonkowie mają lub mieli ostatnie miejsce zamieszkania¹⁹,

b) w sprawach między rodzicami a dziećmi; stosownie do art. 11 sprawy te podlegają jurysdykcji sądów tego państwa, na którego terytorium rodzice i dzieci mają miejsce zamieszkania; w przypadku, gdy rodzice zamieszkują na

¹⁹ J. Jodłowski, *Jurysdykcja i wykonanie orzeczeń*, s. 23 i n.; por. także uchwałę SN z 20 V 1973 r. (III CZP 62/72), Nowe Prawo 1974, nr 4, s. 526 z glosą J. Jodłowskiego.

terenie jednego państwa, a dzieci na obszarze drugiego, lub gdy rodzice zamieszkują na terenie różnych państw, jurysdykcja należy do sądów państwa zamieszkania dziecka,

c) w sprawach o przysposobienie i o rozwiązanie przysposobienia; zgodnie z art. 13 sprawy te podlegają jurysdykcji sądów państwa, na obszarze którego mieszka przysposobiany,

d) w sprawach o opiekę; sprawy te należą do jurysdykcji sądów tego państwa, na obszarze którego dziecko zamieszkuje (art. 16). Jeśli jednak wymaga tego interes małoletniego - jurysdykcja przysługuje sądom państwa, którego dziecko jest obywatelem (art. 17)*.

DOMESTIC JURISDICTION OF POLISH COURTS ACCORDING TO CONTRACTS CONCLUDED BY POLAND WITH EUROPEAN COUNTRIES

Summary

The article presents the problems of domestic jurisdiction in civil cases, regulated in bilateral contracts signed by Poland with Austria, Bulgaria, Czechoslovakia, Finland, France, Jugoslavia, German Democratic Republic, Romania, Hungary and the USSR.

* Artykuł niniejszy został złożony w Redakcji jeszcze przed rozpadnięciem się ZSRR. Do dnia przeprowadzenia korekty (30IV 1992 r.) brak było jakichkolwiek danych pozwalających w sposób miarodajny na określenie, czy i w jakim zakresie państwa powstałe z b. Związku Radzieckiego stosować będą postanowienia u.o.p. z ZSRR. Tylko na podstawie deklaracji politycznych władz nowo utworzonych państw można przypuszczać, że większość z nich będzie stosować tę konwencję do czasu zawarcia nowych umów.

W dniu 28 IV 1989 r. podpisano w Warszawie umowę między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską o pomocy sądowej oraz uznaniu i wykonaniu wyroków w sprawach cywilnych. Tekst tej umowy opublikowany został 16 III 1992 r. (Dz. U. 1992, nr 23, poz. 97) i dlatego postanowienia tej umowy nie zostały w niniejszym artykule uwzględnione.